नाम्ना भवान् भविष्यतीति उपाध्यायेनानुगृहीतः"। "उद्दालकोहारुणिः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच" छा०उ० "उद्दालकाद्युद्दालकोऽरुणादरुण" इति वृ०उ०।

उद्दालकपुष्पभञ्जिका स्त्री उद्दालकानां पुष्पाणि भज्यन्ते यत्र क्रीड़ायाम् ण्वुल्। क्रीड़ाविशेषे यत्र उद्दालकपुष्पभञ्जनं क्रियते तस्यां क्रीड़ायाम्।

उद्दालकव्रत न० उद्दालकं पापनाशकं व्रतम्। पतितसावित्रीकस्य कार्य्ये वशिष्ठोक्ते व्रतभेदे "पतितसावित्रीक उद्दालकव्रतं चरेत्। द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मासं माक्षिकेणाष्टरात्र घृतेन षड्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमब्भक्षोऽहोरात्रमुपवसेत् इति" वशिष्ठः। मिता०प्रा०वि० उद्दालव्रतमित्येव पाठः संहिताग्रन्थे उद्दालकेति पाठः प्रामादिकः।

उद्दालकायन पु० उद्दालकस्य गोत्रापत्यं फक्। ऋषिभेदे श्वेतकेतौ। तस्य तत्पुत्रत्वमुद्दालकशब्दे उक्तम्।

उद्दालवत् पु० उद्दालो मूकेदारभेदः प्रकाशस्थानतया विद्यतेऽस्य मतुप्। उद्दालके ऋषौ। "यवमान् कृषिरुद्दालवान् धानान्तर्वान्" शत०ब्रा० ११,२३,९।

उद्दास पु० उद्+दास-घञ्। उत्पीड़ने ततः बला०अस्त्यर्थे मतुप् इनिर्वा। उद्दासवत् उद्दासिन् तद्वति त्रि० स्त्रियां ङीप्।

उद्दित त्रि० उद्+दो-क्त। बद्धे भरतः

उद्दिष्ट त्रि० उद्+दिश-क्त। १उपदिष्टे, २अभिलषिते "तत्समुद्दिष्टं कर्म" संक्षिप्तसारः छन्दःशास्त्रोक्ते निर्द्धारितगुर्व्वादिस्थितिकभेदस्य प्रस्तारे कतमसंख्यकत्वज्ञानार्थे ३उपायभेदे न०। तत्प्रकारो यथा "उद्दिष्टं द्विगुणानाद्यादुपर्यङ्कान् समालिखेत्। लघुस्था ये तु तत्राङ्कास्तैः सैकैर्मिश्रितैर्भवेत्" वृत्तर०। आद्यात् आद्यवर्णमारभ्य उपरि यथोत्तरं द्विगुणान् द्विगुणान् अङ्कान् समालिखेत् तत्र लघुवर्णोपरिस्थाङ्कैर्मिलितैः एकेन युक्तैः उद्दिष्टं स्यात्। यथा त्र्यक्षरप्रस्तारे मध्यगुरुको भेदः प्रस्तारे कियत्संख्यक इति प्रश्ने यथोत्तरं द्विगुणान् द्विगुणान् अक्षरसंख्यया अङ्कान् दद्यात् तत्र आद्यलघूपरिस्थेनैकाङ्केन तृतीय लघूपरिस्थचतुरङ्केण योगे पञ्चाङ्कः एकेन युक्तः षड़ङ्कः संपद्यते एवञ्च षष्ठोऽयं भेदइत्युत्तरम्। एवमन्यत्र कल्प्यम्। सर्वगुरुकभेदे तु लघुवर्णाभावात् योजकाङ्काभावेन एकमात्रेण योज्याङ्केन प्रथमोभेद इत्युन्नेयम्। मात्रावृत्ते उद्दिष्टं विस्तरभयान्नोक्तमाकरे द्रष्टव्यम्।

उद्दीपक त्रि० उद्+दीप-णिच् ण्वुल्। उद्भासके प्रकाशके।

उद्दीपन न० उद्+दीप-णिच्-ल्युट्। १प्रकाशने, २उत्तेजने च। ल्यु। अलङ्कारोक्ते रसाद्युद्दीपके "उद्दीपनविभावास्ते रसमुद्दीपयन्ति ये" "रत्याद्युद्बोधकालोके विभावाः काव्यनाट्ययोः। आलम्बनोद्दीपनाख्यौ तस्य भेदावुभौ स्मृतौ" आलम्बनस्य चेष्टाद्या देशकालादयस्तथा" सा०द० उक्ते आलम्बनस्य ३चेष्टादौ विभावे यथा शृङ्गारे रसे "चन्द्रचन्दनरोलम्बरुताद्युद्दीपनं मतम्" हासे "विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्य हसेज्जनः। तदत्रालम्बनं प्राहुस्तच्चेष्टोद्दीपनं मतम्"। करुणे "शोकोऽत्र स्थायिभावः स्याच्छोच्यमालम्बनं मतम्। तस्य दाहादिकावस्था भवेदुद्दीपनं पुनः"। वीरे "आलम्बनविभावास्तु विजेतव्यादयोमताः। विजेतव्यादिचेष्टाद्यास्तस्योद्दीपनरूपिणः"। भयानके "यस्मादुत्पद्यते भीतिस्तदत्रालम्बनं मतम्। चेष्टा घोरतरास्तस्य भवेदुद्दीपनं पुनः"। जुगुप्सायाम् "दुर्गन्धमांसपिशितमेदांस्यालम्बनं मतम्। तत्रैव कृमिपाताद्यमुद्दीपनमुदाहृतम्"। अद्भुते "पीतवर्णो, वस्तु लोकातिगमालम्बनं मतम्। गुणानां तस्य महिमा भवेदुद्दीपनं पुनः"। शान्ते "परमात्मस्वरूप वा तस्यालम्बनमिष्यते। पुण्याश्रमहरिक्षेत्रतीर्थरम्यवनादयः। महापुरुषसङ्गाद्यास्तस्योद्दीपनरूपिणः" सा०द०।

उद्दीप्त त्रि० उद्+दीप-क्त। प्रकाशान्विते।

उद्दीप्र पु० उद्+दीप्-रन्। १गुग्गुलौ वाच २उद्दीप्ते त्रि०।

उद्दृप्त त्रि० उद+दृप-क्त। उद्धते गर्व्वान्विते

उद्देश पु० उद्+दिश+घञ्। १अनुसन्धाने, २अन्वेषणे, ३अभिलाषे ४उपदेशे च। आधारे घञ्। ५उपदेशदेशे "यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम्" व्या०परिभाषा। व्याख्यातैषा नागेशेन "उद्देशमनतिक्रम्य यथोद्देशम्। उद्देश उपदेशदेशः। अधिकरणसाधनश्चायम्। यत्र देशे उपदिश्यते तद्देश एव वाक्यार्थबोधेन गृहीतसत्तया गृहीतपरिभाषार्थेन च सर्वत्र शास्त्रे व्यवहारः। देशश्चोच्चारणकाल एवात्र शास्त्रे व्यवह्रियते। तत्तद्वाक्यार्थबोधे जाते भविष्यति किञ्चिदनेन प्रयोजनमिति ज्ञानमात्रेण सन्तुष्यद्यथाश्रयग्राहिप्रतिपत्त्यपेक्षोऽयम्" इति "इदित्" पा०१,१,११ सूत्रे कैयटः। केचित्तु परिभाषाविषये "तस्मिन्" पा०१,१,६६ इत्यादिवाक्यार्थबोधे भप्तमीनिर्देशादिक्केति पर्य्यालोचनायां सकलतद्विध्युपस्थितौ सकलतत्संस्काराय गुणभेदं परिकल्प्यैकवाक्यतयैव नियमः। कार्य्यकालपक्षे तु त्रिपाद्यामप्युपस्थितिरिति विशेषः। एतदेवाभिप्रेत्य "अधिकारो नाम त्रिप्रकारः कश्चिदेकदेशस्थः सर्वशास्त्रमभिज्वलयति यथा प्र-